

De invloed van Merleau-Ponty

Het christelijke wereldbeeld, waarin ik geleefd heb, had een aantal theologisch-filosofische zinsneden, die de kern van haar wereldbeeld tot uitdrukking brachten, zoals: deze wereld tegenover een hogere wereld, God en het hiernamaals, transcendentie en immanentie van God, de onsterfelijke ziel, metafysica als kennis van de bovenzinnelijke wereld, zinvolheid van het leven, het bezit van de absolute waarheid, het streven naar een volmaakt leven, enz. Door het loslaten van deze christelijke filosofie heb ik voor mijzelf een andere wereldbeschouwing en bijbehorende taal moeten aanleren. Zoals de catechismus ooit mijn woordenboek is geweest voor het christelijk geloof, zo heb ik in de werken van Merleau-Ponty (1908-1961) mijn nieuwe woordenboek gevonden, dat nauw aansloot bij mijn veranderde levensvisie. Wat mij bijzonder aantrok in de filosofie van Merleau-Ponty was zijn open manier waarop hij naar de mens en het menselijk leven keek. Alle absoluutheden waren hieruit verdwenen. Dit was het tegenbeeld van de wereld, waarin ik geleefd had: een wereld van zekerheden en dogma's, waarin het licht van de betrekkelijkheid niet kon gedijen, waarin de speelsheid van het denken en het gevoel voor humor afwezig waren. In de periode waarin ik als redacteur werkte bij uitgeverij Paul Brand verscheen bij deze uitgeverij de vertaling van Merleau-Ponty's inaugurale rede aan het Collège de France met als titel: 'Lof der wijsbegeerte' (1966). Ik had reeds uitvoerig met de filosofie van Merleau-Ponty kennisgemaakt door het volgen van colleges over deze filosoof bij R.Kwant in Utrecht en door de boeken die Kwant over de fenomenologie van Merleau-Ponty had geschreven. Ik had dus veel over hem gehoord, maar nog weinig van hem gelezen. Deze inaugurale rede heeft diepe indruk op mij gemaakt en is het startpunt geworden van een nieuwe kijk op het leven en een nieuwe taal om mij op het gebied van een wereldbeschouwing uit te drukken. Ik nam de belangrijkste uitspraken uit zijn filosofie over. Er is niets absoluuts in het leven. Ons lijf is de enige toegang tot de wereld. Er is geen vaststaande zin van het leven en geen doel van de geschiedenis. De mens is een wezen, dat zichzelf overstijgt (transcendeert) in de richting van de ander en het andere, maar niet in die van een bovenzinnelijke wereld. Op basis van deze kernbegrippen ben ik zelf verder gaan denken.

Niets is absoluut in het leven

Bij Merleau-Ponty ben ik genezen van alles wat zich als eeuwig en onveranderlijk aandient. Hij gaat er van uit, dat er niets absoluuts in het menselijk leven en in de geschiedenis is. Er is geen eindpunt, geen voltooiing, waar bijvoorbeeld de theologie en de metafysische systemen van dromen. Het absolute ontrekt zich aan een wisselvallige, historische context. Voor Merleau-Ponty betekent dat de dood van de verwondering over het leven. Voor hem is de mens 'de plaats van de wisselvalligheid', van de contingentie van alles wat bestaat. Het is het licht van de betrekkelijkheid dat de mens leidt. In de eigen woorden van Merleau-Ponty: 'De filosoof zegt niet, dat een uiteindelijke overschrijding van de menselijke tegenstrijdigheden mogelijk is en dat ons in de toekomst de totale mens wacht: hij weet er niets van, zoals

niemand er iets van weet. Hij zegt -en dat is iets heel anders-, dat de wereld begint, dat wij niet over haar toekomst hebben te oordelen aan de hand van wat haar verleden is geweest, dat het idee van een in de dingen liggende beschikking geen idee is, maar een verbijstering, dat onze betrekkingen met de natuur niet voor eens en altijd zijn vastgelegd, dat niemand kan weten wat de vrijheid vermag, noch zich een voorstelling vormen van wat de zeden en de menselijke betrekkingen zouden zijn in een beschaving die niet meer werd bespookt door de vrije mededinging en de behoefte. Hij vestigt zijn hoop op geen enkele, zelfs op geen gunstige beschikking, maar juist op datgene in ons wat niet beschikking is, op de contingentie van onze geschiedenis, en juist door deze ontkenning kiest hij stelling'. Voor Merleau-Ponty is Socrates het grote voorbeeld van deze levenshouding. Socrates weet niet meer van het leven dan de omstanders, die hij tot denken over hun leven aanspoort. 'Hij weet er niet meer van dan zij, hij weet alleen, dat er geen absoluut weten is, en dat wij door deze leemte openstaan naar de waarheid'.

Ons lijf als enige toegang tot de wereld

Door Merleau-Ponty heb ik het lichaam ontdekt als ons enige houvast in het leven. Ik ben me diep bewust geworden van het feit, dat ons lijf belangrijk is voor de wijze, waarop wij leven. Ons lijf, zegt Merleau-Ponty, is de enige mogelijkheid om in de wereld te bestaan. Het is een van de meest fundamentele beperkingen, waar iedere mens mee moet leven. Maar het is tevens de enige mogelijkheid om in de wereld te bestaan. Ons lichaam vormt de toegang tot de wereld. Het hele zingevingsproces is hiervan afhankelijk. Het is gebonden aan de seksuele geaardheid, aan gezondheid, ziekte en dood. Zonder de lichamelijke is de verkenning van de wereld en de opbouw van de eigen persoonlijkheid onmogelijk. Onze verankering in de wereld via de lichamelijke is het meest primaire en daarom voor het rationeel denken het meest ontoegankelijke domein. Het lichaam is, om de termen van Merleau-Ponty te gebruiken, reeds 'zingevende existentie', omdat ze de eerste ordening van onze wereld is. Het lichaam zoekt zijn weg in de wereld, het verstaat de wereld, mits men dit verstaan maar niet als bewuste kennis opvat. Deze eerste ordening heeft het kenmerk van een 'vóór-zin' van het bestaan. Het ligt meer op het terrein van het 'kunnen' dan van het 'denken'. De mens vindt spelenderwijs de weg in het leven vanuit de vertrouwdheid van het lichamenlijk ontwerp, zonder daar nog bewust over nagedacht te hebben. Door onze lichamelijke worden we opgenomen in de wereld van betekenissen die de maatschappij is. De mens treedt binnen in het gemeenschappelijke spreken, waarin mensen en dingen reeds ter sprake zijn gebracht. Via de lichaamstaal treden we binnen in de gesproken taal van de gemeenschap. Ons lijf is de primaire vertrouwdheid met de wereld, ons thuis. Rondom deze kern organiseert de mens de wereld als dichtbij en veraf, als zinvol en zinloos.

Geen vaststaande zin van het leven

Misschien was dit wel de grootste verandering in mijn denken. Het leven is niet door God gegeven en is daarom ook niet voorbaat zinvol, omdat het (samen met de hele wereld) gericht is op voltooiing. Dat was mij van kinds af aan ingestampt. Het was daarom een hele stap om

in te zien, dat het leven door onszelf zinvol gemaakt moest worden en dat dit kon falen. Voor Merleau-Ponty is de mens 'zingevende existentie'. Het is duidelijk, dat de individuele mens mede gevormd wordt door de historie van anderen. Vandaar dat de woorden 'betekenisgeving' en 'zingeving' niet met zijn eigen leven zijn begonnen. Er ligt op het eerste gezicht geen chaotische wereld voor hem. Door zijn geboorte wordt hij binnengevoerd in een netwerk van betekenissen, waarin de werkelijkheid reeds is gedefiniëerd en de waarden en de doelen van het leven al zijn vastgelegd. Wil hij zijn eigen leven en dat van anderen begrijpen, dan zal hij niet alleen moeten uitgaan van het gemeenschappelijke zingevingsproces, maar ook hierin, door confrontatie, een eigen weg moeten vinden. Hij moet de sluier van de gemeenschappelijke taal oplichten, waarin de zin van het leven is vastgelegd. Dat is zijn hermeneutische levenstaak. Merleau-Ponty beschouwt dit als het risico van het menselijk bestaan. Iedere zingeving is wisselvallig. 'Er is niet zozeer sprake van een begrijpbare wereld dan wel van knooppunten van licht die gescheiden worden door flarden van nacht'. De mens moet zijn weg zien te vinden in het schemerduister, waarin flarden van zin en onzin elkaar afwisselen en waarin de mens steeds tijdelijk licht moet zien te brengen. Enerzijds loopt hij het risico, dat wat eerst zinvol lijkt, later als zinloos wordt ervaren. Anderzijds kunnen brokstukken uit het verleden die de mens eerst geen plaats in zijn leven heeft gegeven, ineens in een ander licht komen te staan en alsnog een plaats krijgen. De orde, die de mens in zijn levensgeschiedenis schept, moet voortdurend bevochten worden op de opkomende chaos. Uit dit gevecht om betekenis verwerft de mens zijn eigen voorlopige individualiteit. Dit proces van zingeving voltrekt zich in een dialoog met anderen en met de geschiedenis.

Merleau-Ponty wijst een totaalvisie op de geschiedenis af. Voor hem is een einddoel van de geschiedenis onvoorstelbaar. De geschiedenis wordt gekenmerkt door ambiguïteit, door radicale wisselvalligheid. Dit laat geen ruimte voor een heilsplan van God of een totaalplan van de mens. 'De geschiedenis heeft geen richting, als haar richting wordt gezien als die van een rivier welke door toedoen van machtige oorzaken naar een oceaan stroomt, waarin zij verdwijnt. Elk beroep op de alomvattende geschiedenis onttrekt aan het afzonderlijke gebeuren zijn zin, maakt de feitelijke geschiedenis onbetekenend en is een masker van het nihilisme. Zoals de God die buiten ons staat onmiddellijk een valse God is, zo is de geschiedenis die zich buiten ons voltrekt niet langer geschiedenis'.

Geen transcendentie naar een hogere wereld

Ik kan de catechismus-dreun van de lagere school in mijn hoofd nog voelen: 'Waartoe zijn wij op aarde?'. Het antwoord konden wij dromen. Het menselijk leven was gericht op God als zijn einddoel. In de christelijke filosofie zijn hier prachtige woorden voor uitgevonden: de mens is een transcendent wezen. Hij overstijgt zichzelf tot in het Oneindige. Merleau-Ponty heeft me geleerd het woord 'transcendentie', dat in de christelijke filosofie wordt gebruikt als gerichtheid op God, anders in te vullen. Voor hem heeft metafysica geen betrekking meer op iets dat boven de mens en de menselijke wereld uitgaat. Het metafysisch en moreel bewustzijn sterft juist, als het in aanraking komt met het absolute. Metafysica ligt in de mens zelf, in zijn liefde en haat, in zijn individuele en collectieve geschiedenis. Ze is de wijze, waarop de

gewone werkelijkheid op een nieuwe wijze bekeken wordt. Mijn ervaring opent mij voor wat ik niet ben. Ik word gevoelig voor de wereld en voor andere mensen die mij nabij zijn. Ik erken mijn verwantschap met hen. Metafysisch is transnatuurlijk, d.w.z. het is het uittreden uit onszelf, meeleven met het andere, het wonder beleven van het verschijnen, d.w.z. ikzelf als openheid en toegankelijkheid voor het andere.